

אם כבנים אם כעבדים

היום הרת עולם היום יעמיד במשפט כל יצורי עולמים. אם כבנים אם כעבדים. אם כבנים רחמנו פרחם אב על בנים. ואם כעבדים עינינו לך תלויות עד שתחוננו ותוציא כאור משפטנו, אים קדוש: (מתוך תפילת מוסף לראש השנה, פיוט שלאחר תקיעות למלכויות, זכרונות ושופרות).¹

בבא בתרא דף י עמוד א – וויכוח טורנוסרופוס ור' עקיבא

תניא: היה רבי מאיר אומר, יש לו לבעל הדין² להשיבך ולומר לך: אם אלוהיכם אוהב עניים הוא, מפני מה אינו מפרנס? אמור לו: כדי שניצול אנו בהן מדינה של גיהנום.³

וזו שאלה שאל טורנוסרופוס הרשע את רבי עקיבא: אם אלוהיכם אוהב עניים הוא, מפני מה אינו מפרנס? אמר לו: כדי שניצול אנו בהן מדינה של גיהנום. אמר לו: אדרבה, זו שמחייבת לגיהנום!⁴ אמשול לך משל, למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שכעס על עבדו וחבשו בבית האסורים, וציווה עליו שלא להאכילו ושלא להשקותו, והלך אדם אחד והאכילו והשקהו, כששמע המלך לא כועס עליו? ואתם קרויים עבדים, שנאמר: "כי לי בני ישראל עבדים" (ויקרא כה נה).⁵

אמר לו רבי עקיבא: אמשול לך משל, למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שכעס על בנו וחבשו בבית האסורים, וציווה עליו שלא להאכילו ושלא להשקותו, והלך אדם אחד והאכילו והשקהו, כששמע המלך לא דורון משגר לו? ואנן (אנו) קרויים בנים, דכתיב: "בנים אתם לה' אלוהיכם" (דברים יד א).⁶

אמר לו: אתם קרויים בנים וקרויים עבדים. בזמן שאתם עושים רצונו של מקום אתם קרויים בנים, ובזמן שאין אתם עושים רצונו של מקום אתם קרויים עבדים, ועכשיו אין אתם עושים רצונו של מקום?⁷ אמר לו, הרי הוא אומר: "הלא פרוס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית" (ישעיהו נח ז) – אימתי "עניים מרודים תביא בית"? האידנא (היום, בימינו), וקאמר (והוא אומר): "הלא פרוס לרעב לחמך".⁸

¹ מקור ראשון בו נזכר פיוט זה, שמחברו אינו ידוע, הוא בסידור רב עמרם גאון. וכבר הרחבנו לדרוש ב"יום הרת עולם" ומשמעותו בדברינו [יום הרת עולם - בין ניסן לתשרי](#) על ראש השנה כיום בריאת העולם. הפעם נבקש לדרוש בקטע: "אם כבנים, אם כעבדים" ואולי גם נציע לו מקור. בין כך ובין כך, ידון ריבונו של עולם אותנו בניו יקיריו, ואת כל בית ישראל ואת העולם כולו, לכף זכות (ראו דברינו [לכף זכות](#) ביום הכיפורים).

² רש"י מסביר שבעל הדין הוא גוי או רשע שבא לנגח את עם ישראל. שטיינזלץ מביא בשם רבי גרשון מאור הגולה שהכוונה ליצר הרע. ראו גמרא מנחות ק"א בנושא הקרבנות: "תניא, אמר רבי שמעון בן עזאי: בוא וראה מה כתיב בפרשת קרבנות, שלא נאמר בהן לא אל ולא אלהים אלא ה', שלא ליתן פתחון פה לבעל דין לחלוק". ראו גם חולין סג ע"ב בקשר לשמו הכפול של העוף: דיה ואיה. מצאנו ביטוי זה גם בספרי במדבר פיסקא ח (פרשת נשא) בדיון על מנחת הסוטה: "שהיה בדין לבעל הדין לחלוק", ושם נראה שהכוונה היא כללית ורכה יותר. סוף דבר, בעל דין הוא כל טענה (קנטרנית) שאפשר להעלות בדיון על מה שכתוב בתורה, גם באחת המידות והשיטות שהתורה נדרשת בהם.

³ "שאנו זוכים במצוות על ידם, שאנו נעשים שליחי (של אלהים) לפרנס אותם" (שטיינזלץ שם).

⁴ את העני ואולי כעת גם את מי שנותן לו צדקה כפי שיושב מהמשך דבריו של טורנוסרופוס. וכבר הקדשנו דף מיוחד בפרשת תזריע למכלול המפגשים של [ר' עקיבא עם טורנוסרופוס](#), כולל הסיפור שר' עקיבא נשא לבסוף את אשתו. ראו שם.

⁵ "ואם גזר הקב"ה על אדם שיהיה במחסור נמצא שהנותן לו צדקה עובר על רצון הבורא" (שטיינזלץ שם).

⁶ ראו מסכת תענית פרק ג משנה ח בסיפור על חוני המעגל: "שלח לו שמעון בן שטח: אלמלא חוני אתה גוזרני עליך נידוי, אבל מה אעשה לך שאתה מתחטא לפני המקום ועושה לך רצונך כבן שהוא מתחטא על אביו ועושה לו רצונו". אבל נראה שטענתו של רבי עקיבא היא מעבר לכך, לא סתם בן שמתחטא ומתרפק על אביו, אלא טענה בסיסית יותר הנוגעת לעצם תפקידו של האדם בעולם. ביחסים שבין בן לאב, שלא כמו בין עבד לאדונו, יש לעתים גם מקום ל"הפרת פקודה"! יש מקום לשיקול דעת עצמאי של הבן ("נצחוני בנך", צדיק גוזר והקב"ה מקיים), מה גם שברור שהאב מנסה את הבן האם יבין שתפקידו הוא לעתים "לסרב פקודה", לתת צדקה למי שהקב"ה היכה ולתקן את החברה שסביבו. אבל זכות זו שמורה רק לבן, לא לעבד. האמנם?

⁷ טורנוסרופוס מתגלה כמי שלא רק בקיא במקרא אלא גם יודע לדרוש יפה בסגנון חכמים. אלא שבשיטתו זו הוא הופך את התוצאה לסיבה. זה שאתם היהודים מצויים במצב שפל של עבדות מוכיח ש"עכשיו אין אתם עושים רצונו של מקום"! סביר שזה המצב הכלכלי, לאומי וחברתי הירוד שבו היה נתון עם ישראל באותה תקופה. וזו כידוע טענה שהרבו להשמיע גויים ומינים (נוצרים) כהוכחה לכך שעם ישראל שוב איננו הבן הנבחר.

⁸ מה בדיוק עונה רבי עקיבא לטורנוסרופוס? ראו פירוש שטיינזלץ שם שמציע שר' עקיבא מקנטר את טורנוסרופוס ואומר לו שאנו עניים ומושפלים בגללכם הרומאים שגובים מאתנו מסים רבים כל כך. מה תשובה היא זו? שימו לב לביטוי "עניים מרודים" שבפסוק, שעמהם מצווה האדם לפרוס ולחלוק את פיתו. ("עני דרכו בפרוסה" – הא לחמא עניא). מי שרואה שסביבו יש עניים יותר ממנו – עניים מרודים – והוא יש לו לפחות פרוסה לפרוס, שוב אולי איננו כל כך עני. ובעקבות כך, ההחלטה אם אתה עבד (עני מרוד) או בן (עשיר/עני בדרגות שונות) איננה אובייקטיבית ולא נמדדת בעיניים חיצוניות, אלא סובייקטיבית ותלויה בהרגשתו הפנימית של האדם ובאופן בו הוא מסתכל על סביבתו. גם זה ניסיון. ראו בגמרא נדרים נ ע"א בתחילת דרכו של עקיבא שהיה עני מרוד ובא אליהו בדמות עני לבקש תבן לאשתו שילדה ועקיבא אומר לאשתו: ראי, יש כאלו שאפילו תבן אין להם. עכ"פ, לא אתה טורנוסרופוס תחליט אם אני רבי עקיבא בן או עבד. אני אמשיך לתת צדקה גם במצב הקשה בו אני נתון. אני אתן לאחר ואסייע לחלש וזה עצמו

דרש רבי יהודה ברבי שלום: כשם שמזונותיו של אדם קצובין לו מראש השנה, כך חסרונותיו של אדם קצובין לו מראש השנה, זכה - הלא פרוס לרעב לחמך, לא זכה - ועניים מרודים תביא בית.⁹

ספרי במדבר פסקא קטו – פדות לשם עבדות

למה מזכירים יציאת מצרים על כל מצוה ומצוה?¹⁰ משל למה הדבר דומה? למלך שנשבה בן אוהבו וכשפדאו לא פדאו לשום בן חורין, אלא לשום עבד. שאם יגזור ולא יהיה מקבל עליו, יאמר לו: עבדי אתה. כיון שנכנס למדינה אמר לו: נעול לי סנדליי וטול לפני כלים להוליך לבית המרחץ. התחיל הבן ההוא מנתק.¹¹ הוציא עליו שטר ואמר לו: עבדי אתה.¹²

כך, כשפדה הקב"ה את זרע אברהם אוהבו לא פדאם לשום בנים אלא לשום עבדים. כשיגזור ולא יהיו מקבלים עליהם, יאמר להם: עבדי אתם. כיון שיצאו למדבר, התחיל לגזור עליהם מקצת מצוות קלות ומקצת מצוות חמורות כגון שבת ועריות ציצית ותפילין. התחילו ישראל להיות מנתקים. אמר להם: עבדי אתם, על מנת כן פדיתי אתכם, על מנת שאהיה גזור ואתם מקיימים.¹³

מסכת קידושין דף לו עמוד א – בין כך ובין כך אתם קרויים בנים

"בנים אתם לה' אלהיכם" - בזמן שאתם נוהגים מנהג בנים - אתם קרויים בנים, אין אתם נוהגים מנהג בנים - אין אתם קרויים בנים, דברי ר' יהודה.¹⁴

רבי מאיר אומר: בין כך ובין כך אתם קרויים בנים, שנאמר: "בנים סכלים המה" (ירמיה ד כב), ואומר: "בנים לא אמון בס" (דברים לב כ), ואומר: "זרע מרעים בנים משחיתים" (ישעיהו א ד), ואומר: "והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני אל חי" (הושע ב א).¹⁵

מלאכי פרק א פסוק ו – אם אב אם אדון

יוכיח על היותי בן למקום. וכבר הרחבנו לדון במדרש זה בדברינו [על מצוות צדקה](#) בפרשת בהר ובדברינו [גלגל חוזר הוא בעולם](#) בפרשת ראה, ושם הראינו שיש כאן גם וויכוח פילוסופי בין התפיסה ההלניסטית-רומית שאין לאדם להתערב בהחלטת האל מי נעשה עני ומי נעשה עשיר ובין גישת היהדות של מצוות צדקה שהאדם צריך לתקן את העולם הנברא. ראו בדברינו [מעשה שמים ומעשה בשר ודם](#) בפרשת בראשית.

⁹ היינו שהוא בביתו יהיה עני מרוד (שלא כפשט הפסוק). בראש השנה נקבעים מזונותיו של אדם (ראו גם גמרא ביצה טז ע"א: "כל מזונותיו של אדם קצובים לו מראש השנה ועד יום הכפורים, חוץ מהוצאת שבתות והוצאת יום טוב, והוצאת בניו לתלמוד תורה. שאם פחת - פוחתין לו, ואם הוסיף - מוסיפין לו"). אבל את הפסוק "הלא פרוס לרעב לחמך" אנו קוראים בהפטרות של יום הכיפורים. ובין ראש השנה ויום הכיפורים, עשרת ימי תשובה בהם הצדקה קורעת את דינו של האדם (בראשית רבה מד יב: "שלשה דברים מבטלים גזירות רעות ואלו הם תפלה וצדקה ותשובה"). כל זאת אם הוא מחשיב עצמו לבן ולא לעבד "ומסרב פקודה" ונותן צדקה בכל מצב שהוא. וכבר הרחבנו בנושא זה בדברינו [קצבת ראש השנה](#).

¹⁰ ראו בדברינו [מצוות לזכירת יציאת מצרים](#) בפסח (תקציר והרחבה), שם מנינו 32 מצוות שכתובה בהן זכירת יציאת מצרים.

¹¹ מתמרד, פורק עול. ראו תהלים ב ג: "ננתקה את מוסרותימו ונשליכה ממנו עבותימו".

¹² כבר זכינו להרחיב בנושא זה בדברינו [כי עבדי הם](#) בפרשת בהר. ראו גם בדברינו [עבד שמכרו רבו](#) בתשעה באב, שם, בעקבות החורבן והגלות, באים זקני בני ישראל ליחזקאל הנביא בטענה שהברית הופרה, שטר העבדות נקרע, ואין עוד מחויבות של עם ישראל לברית. ותשובת הנביא: "והעולה על רוחכם היו לא תהיה". ראו שם. אבל כאן נראה שהמדרש מחמיר ללא צורך. למה פדיון הבן הוא על מנת שיהיה לעבד? למה לא פדיון על מנת שיהיה בן בארמון המלוכה?

¹³ תביעה בלתי מתפשרת זו של השתתת היחסים בין הקב"ה לעם ישראל על יחסי אדון-עבד, היא תגובת הנגד לעבודה זרה בה האדם נוהג עם אלוהיו באופן חברי. ראו שמות רבה מו ד: "כך אמר הקב"ה לישראל: עתה אתם קוראים אותי אבי? אתמול הייתם עובדים עבודת כוכבים וקוראים אותה אבי, שנאמר: (ירמיה ב) אומרים לעץ אבי אתה". מעמד הר סיני פותח במילים "אנכי ה' אלהיך"! זו התביעה החמורה שמטרתה המרכזית היא להוציא את עם ישראל מעבודה זרה ולהופכו לעבדי ה'. ראו הביטוי "חברותא כלפי שמיא מי איכא" (ברכות לד ע"א) כמציינן עודף פמיליאריות עם הקב"ה. ואם יורשה לנו להעיר, הסטיקרים שפשטו ברחובותינו ובפגושי מכוניותינו: "הקב"ה אנחנו אוהבים אותך" אולי אינם במקום.

¹⁴ במה שונים דברים אלה של ר' יהודה מדברי טורנוסרופוס לעיל: "בזמן שאתם עושים רצונו של מקום אתם קרויים בנים, ובזמן שאין אתם עושים רצונו של מקום אתם קרויים עבדים"? מה יותר גרוע "אין אתם קרויים בנים" או "אתם קרויים עבדים"? התשובה נעוצה בהבדל בין ביקורת וראייה פנימית של עם ישראל על עצמו (ר' יהודה) ובין ניצול מוסר פנימי לניגוח חיצוני (טורנוסרופוס). יש משהו בדבריו של טורנוסרופוס, יש בעיה דתית בירידת קרנו של עם ישראל, המדרש הוא זה ששם את המילים בפיו! אבל לא ממנו נלמד לקח ומוסר ודוקא מתוך הדיאלקטיקה הזו מתעורר הקשר של בן עם אביו.

¹⁵ אחרי קבלת יחסי אדון-עבד בספר ויקרא (ושמות) יכול לבוא ספר דברים ולהציע את האפשרות הגבוהה יותר של בנים. ואחרי התורה, באים הנביאים ואומרים שבכל מצב ובכל מקרה, יחסי בן-אב שוב אינם פוסקים. כולל הנביא הושע שדן את ישראל ברותחין עד שקראם "בני זנונים" ואמר: "כי אתם לא עמי ואנכי לא אהיה לכם", אך הפך לאחר מכן לנביא התשובה. ראו בדברינו [הושע מורה התשובה](#) בשבת שובה. הביטוי "אם כבנים" איננו התניה או סימן שאלה, אלא ביטחון בחסדי שמים שלא ייתמו. שימו לב שהדרשן הוא ר' מאיר איתו פתחנו במדרש הראשון ממסכת בבא בתרא בנושא מצוות הצדקה. ר' עקיבא רבו קובע שם את המוטו שאנו בנים ור' מאיר תלמידו ממשיך זאת כאן.

ספר אבודרהם סדר תפילת ראש השנה - אם זכינו ואם לא זכינו

שמות רבה כד א פרשת בשלח – אביך או קנך או שניהם

מסכת גיטין דף יב עמוד א – בשנות בצורת (והגלות הקשה)

דברים רבה ב כד פרשת ואתחנן – לא אצל אביכם אתם חוזרים?

20 גמרא זו היא בהלכות 'פרנסה' היינו מחויבות האדון לפרנס את עבדו (לאחר שבקטע קודם שם נדה הגמרא במחויבות הבעל לזון ולפרנס את אשתו גם במקרים קיצוניים כמו שהאשה הרגה נפש בשגגה ונאלצה לגלות לעיר מקלט). רבן שמעון בן גמליאל סבור שיש לאדון חובה לזון את עבדו בכל מצב ולפיכך אם אינו מסוגל לספק לו מזון בשנות בצורת, אז שישחרר אותו והעבד כבר יסתדר באיזה שהוא מקום (אדון אחר? קופת הציבור? ילך לארץ אחרת?). חכמים סבורים שבמצב כזה האדון יכול ואף נדרש לתת לעבד רשות להתפרנס היכן שימצא, אבל אינו חייב לשחרר אותו. הוא עדיין עבד שלו. אנחנו מבקשים להתמקד בסוף דברי חכמים: מי שמרחם על עניים בני חורין שנאלצים לחזר על הפתחים בשנות בצורת, ירחם גם על עבד שנאלץ לחזר על הפתחים; ולקחת משפט זה לנושא שלנו. עם ישראל ידע תקופות קשות בתולדותיו, "שנות בצורת" קשות של גלות ורעב, בהן כבר לא היה לא רק במעמד של בן, אלא אפילו לא של עבד שמקבל מזון חלק עבודתו. במצב כל כך ירוד, אין הבלד בין רחמי האב על בנו ובין רחמי האדון על עבדו. 'העולם החיצון' מרחם על שניהם ואם כך אז ודאי גם הקב"ה. ואנחנו ערים לכך שלקחת הלכה זו לעולם האגדה יש בה 'מוקשים' רבים ואפשר שהפרנו יתר על המידה. נשמח לשמוע להח טוב משואבי המים.

"ושבת עד ה' אלהיך" אמר ר' שמואל פרגריטא בשם ר' מאיר: למה הדבר דומה? לבן מלך שיצא לתרבות רעה והיה המלך משלח פדגוגו אחריו ואומר לו: חזור בך בני. והיה הבן משלח ואומר לאביו: באילו פנים אני חוזר בי? ואני מתבייש לפניך! והיה אביו משלח ואומר לו: בני, יש בן מתבייש לחזור אצל אביו? ואם אתה חוזר, לא אצל אביך אתה חוזר?²¹

כך הקב"ה משלח ירמיה לישראל בשעה שחטאו ואומר לו: לך אמור לבני: חזרו בכם. מניין? שנאמר: "הֲלֹךְ וְקָרָאתָ אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה צְפוּנָה וְאִמְרָתָה שׁוּבָה מִשְׁבָּה יִשְׂרָאֵל נֶאֱמַר ה' לֹא אָפִיל פָּנַי בְּכֶם כִּי חֲסִיד אֲנִי נֶאֱמַר ה' לֹא אֶטּוֹר לְעוֹלָם" (ירמיהו ג יב). והיו ישראל אומרים לירמיה: באילו פנים אנו חוזרים להקב"ה? מניין? שנאמר: "נִשְׁכָּבָה בְּבִשְׁתֵּנוּ וּתְכַסֵּנוּ כְּלָמֵתֵנוּ כִּי לֹא אֶלְהִינוּ חֲטָאנוּ אֲנַחְנוּ וְאֲבוֹתֵינוּ מִנְעוּרֵינוּ וְעַד הַיּוֹם הַזֶּה וְלֹא שָׁמַעְנוּ בְּקוֹל ה' אֶלְהֵינוּ" (ירמיהו ג כה). והיה הקב"ה משלח ואומר להם: בני, אם חוזרים אתם, לא אצל אביכם אתם חוזרים? מניין? "כִּי הֵייתִי לִישְׂרָאֵל לְאָב וְאֶפְרַיִם בְּכָרִי הוּא" (ירמיהו לא ח). אמר ר' עזריה: א"ל הקב"ה לירמיהו: לך אמור להם לישראל: חייכם, איני כופר בכם. אתם אמרתם לי בסיני: "ומעי המו עליו" (שיר השירים ה ד), אף אני כך אומר לכם. "הבן יקיר לי אפרים ... על כן המו מעי לו" (ירמיהו לא כ).²²

אגדת בראשית (בובר) פרק יד - אין אני כופר בבני

למה היה דומה? לבעל הבית שהיה לו בן והכעיסו הבן. עבר אביו וראה את הבלבל יושב, קרא אותו ואמר לו: לך כתוב שאני כופר בבני.²³ והלך וכתב ולא היה שם עדים ולא חתם. אחר זמן הלך הבן ונפל לרגלי אביו, ובקש הימנו וקבלו. ואחר כך עבר אביו אצל אותו הבלבל ואמר לו הבלבל. מה לך, הנחת אגרת שכתבת לכפור בבניך ואמרת לי להביא עדים וכתוב שאני כופר בבני! אמר לו: שמא אמרתי לך בכעסי אכפור בו, חס לך²⁴ וכי יש לי אחר בעולם אלא הוא? אין אני כופר בבני! שמא מדמה את אותי.²⁵

כך, הכעיסו ישראל להקב"ה וקרא לישעיה ואמר לו: כתוב שאני כופר בבני. התחיל כותב: "שמעו שמים והאזינו ארץ וכו'". למה כופר אני בהן, שהן הכעיסו אותי: "בנים גדלתי ורוממתי וגו' ידע שור קונוה וגו'". אחר זמן בקשו ישראל מן הקב"ה וקבלו. אותו הפה שאמר "והם פשעו בי" חזר ואמר: "מחיתי כעב פשעך" וקבלו, שנאמר: "שובה אלי כי גאלתיך". אמר לו ישעיה: רבש"ע, אין אתה חותם על מה שכתבת לכפור בבניך? אמר לו הקב"ה: איני כופר בבני! שמא דמיתתה אותי, שנאמר: "וביד הנביאים אדמה" (הושע יב).²⁶

שנה טובה

תכתבו ותחתמו לאלתר לחיים טובים

מחלקי המים

²¹ וכמשנה המסיימת את מסכת יומא, פרק ח משנה ט: "אמר רבי עקיבא: אשריכם ישראל לפני מי אתם מיטהרין, מי מטהר אתכם? אביכם שבשמים שנאמר (יחזקאל ל"ו) וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם ואומר (ירמיה י"ז) מקוה ישראל ה' - מה מקוה מטהר את הטמאים אף הקדוש ברוך הוא מטהר את ישראל". אבל כל זה כידוע רק במצוות שבין אדם למקום, שם הקשר הוא עבד או בן. אבל במצוות בין אדם לחברו: "דרש רבי אלעזר בן עזריה (ויקרא ט"ז) מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו עבירות שבין אדם למקום יום הכפורים מכפר עבירות שבין אדם לחבירו אין יום הכפורים מכפר עד שירצה את חברו". אי לכך, אפשר שלצד הקשר בן או עבד, יש גם קשר של חבר. מצוות בין אדם לחברו, בין שני ברואים בצלם אלוהים, מביאות ליחס נוסף ומיוחד. לא בן ולא עבד אלא חבר! מדרש זה זועק: אנחנו בנים! אנחנו בני! אלא שהאבא צריך להזכיר לבן שהוא בנו! המלך לא פודה אותו על מנת לשים אותו כעבד, אלא על מנת להחזיר אותו לארמון - ראו הערות 12, 13 על מדרש ספרי במדבר לעיל. אלא שהבן צריך לזכור שהוא בן מלכים. ראו הסיפור בימים נוראים של עגנון עמוד כט הלקוח מדרכי חיים על בן המלך שגלה והפך לרועה בהרים ושכח שהוא בן מלכים. לימים כאשר המלך עבר שם והייתה הזדמנות לאנשים לבקש ממנו דבר, זרק בן המלך את בקשתו למרכבת המלך שהייתה: "גג קטן של קש" לסוכך על סוכת הרועים הקטנה שלו. והמלך תמה ומשתומם: זה מה שהבן שלי מבקש? מה עוללה לו הגלות!

²³ לא מכיר בקשר איתו ומנשל אותו מכל ירושה. וכדברי הושע: "לא עמי אתם".

²⁴ חס וחלילה.

²⁵ שמא מדמיין אתה. מסביר פירוש שנוסף שם בגוף המדרש: שמא איש אחר אמר לך, ואתה חושב שאני הוא.

²⁶ ראו דרשה זו גם בילקוט שמעוני ישעיהו רמז שפה.. הפסוק "ביד הנביאים אדמה" נדרש במקומות רבים לחיוב. ראו כדוגמא מדרש זוטא - קהלת (בובר) פרק ח פסוק א: "אמר ר' יודן: גדול כחן של נביאים שמדמין את הצורה ליוצרה, שנאמר: ואשמע קול אדם (דניאל ח טז). וכתוב: על דמות הכסא דמות כמראה אדם (יחזקאל א כו) שהוא מדמה להם בדמיונות הרבה, שנאמר: וביד הנביאים אדמה (הושע יב יא)". אבל כאן (ובמקומות אחרים) נדרש הפסוק לשלילה.. "ביד הנביאים אדמה", אומר הקב"ה, אבל אני לא כך אעשה, אין אני מחויב לקיים נבואות (דמיונות) שהם חוזים ומנבאים לכם. לעולם לא אכפור בבני! וזו כמובן אמירה קשה וחריפה מאד. ראו בדומה לכך, היחס של כנסת ישראל לנביאים שבאים לנחמה אחרי השבר הגדול: "אמר להם הקב"ה לנביאים: לכו נחמו את ירושלם. כיון שבאו אצלה אמרה להם: וכי לא אזני מלאות מתוכחות שהוכחותי, ועכשיו אתם באים לנחמני?" (מדרש זוטא - איכה בובר נוסח ב פרשה א)

מים אחרונים: גם מטבע הלשון "אבינו מלכנו" מקפל בתוכו את עמידתנו הכפולה ביום הדין "אם כבנים (אבינו) – אם כעבדים (מלכנו)". ומי ייסד תפילה זו? רבי עקיבא. ראו מסכת תענית דף כה עמוד ב. ואם נחזור לוויכוח בין טורנוסרופוס (שמגלה בקיאות לא רעה במקרא ובמדרש) לבין רבי עקיבא ונבחן את הפסוקים שהדרשן שם בפי כל אחד מהם, האם עולים מפסוקים אלה הבדלי צליל וטון בין ספר ויקרא ("עבדים") ובין ספר דברים ("בנים")? האם גם הציטוטים הנוספים של ר' עקיבא מספר ישעיהו (הפטרת יום הכיפורים) משקפים את הטון המרוכך של הנביאים?